

ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫ – ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ САУАТТЫЛЫҒЫНЫҢ НЕГІЗІ

Е.Б. Асанбаева

гуманитарлық ғылымдар магистрі

Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті

Павлодар қ., Қазақстан, email: www.eldana@mail.ru

Аталмыш мақала қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіне қарқынды түрде еніп, талқыланып жатқан, үлкен назар аударуды қажет етіп отырған мәселе – оқу сауаттылығына арналған. Арнайы зерттеулер көрсеткендей, көп жағдайда оқушылар алған білімдерін іс жүзінде қолданып, өмірмен сабақтастыра алмайды. Білім алушылардың функционалды сауаттылықтарының төмендігі білім беру саласына жаңа өзгерістерді енгізуге негіз болды. Функционалды сауаттылық негізгі үш құрамдас бөліктен тұрады: оқу сауаттылығы, математикалық және ғылыми-жаратылыстану сауаттылықтары. Бұл мақалада функционалды сауаттылықтың негізі саналатын оқу сауаттылығының маңызы, оны мектепте қалыптастырып дамытудың әдіс-тәсілдері сөз етіледі. Зерттеу барысында саралау, жинақтау, талдау тәсілдері қолданылып, білім алушылардың оқу сауаттылығын арттыруда тиімді болып табылатын тәсілдер келтіріледі.

Түйін сөздер: оқу сауаттылығы, функционалды сауаттылық, оқу әрекеті, мәтін, мәтінмен жұмыс, оқу түрлері

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өзінің бір сөзінде: «Дамыған, бәсекеге қабілетті мемлекет болу үшін біз, ең алдымен, жоғары білімді ұлт болуымыз керек. Біздің балаларымыздың және жалпы өскелең ұрпақтың функционалды сауаттылығына үлкен көңіл бөлу керек» [1; 5] – деп, аталған мәселеге ерекше ден қою керектігін сөз етті. Осыған орай соңғы бірнеше жыл ішінде еліміздің білім беру саласы түбегейлі өзгерістерді бастан кешіруде. Мектеп оқушылары біртіндеп жаңартылған білім беру мазмұнына көшіп, жалпы орта білім беру курсы аяқтаушы түлектер бұрынғыдай оқушылардың теориялық жаттанды білімдерін тексеруге арналған ұлттық бірыңғай тестілеуден өтпей, оның орнына функционалды сауаттылықтарын анықтауға бағытталған кешенді емтихан тапсыруда.

PISA, TIMSS, PIRLS сияқты халықаралық зерттеулер көрсеткендей, біздің оқушыларымыз көп жағдайда мектепте алған білімдерін шынайы өмірде пайдаға асыра алмайды және алдына келіп түскен ақпаратты дұрыс әрі тиімді өңдеп, өзіндік талдау жасай алмайды [2; 17]. Мұның барлығы олардың функционалды сауаттылықтарының төмендігін байқатады.

Аталмыш мәселеге орай елімізде оқушылардың функционалды сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары да қабылданып, жүзеге асырылған болатын. Онда функционалды сауаттылық «кеңінен алғанда, білім берудің (бірінші кезекте жалпы білім беруді) көп жоспарлы адамзат қызметімен байланысын біріктіретін тұлғаның әлеуметтік бағдарлану тәсілі» [3; 26] ретінде түсіндіріледі.

Жоғарыда аталған PISA, TIMSS, PIRLS сияқты халықаралық зерттеу жұмыстары оқушылардың алған білімдерін өмірде қолданып, оның түрлі аяларымен ұштастыра алуын бағалауға тікелей бағытталған. Олардың барысында білім алушылардың функционалды сауаттылықтарының көбінесі негізгі үш аясы бағаланады: оқу сауаттылығы, математикалық және ғылыми-жаратылыстану сауаттылықтары. Осындағы бастапқы әрі негіз салушы дағды оқу сауаттылығы болып табылады. Қазіргі уақытта ақпаратпен жұмыс істей алу (бірінші кезекте оны оқып, түсіне алу) табысқа апарудың бірден-бір жолы, іргетасы болып саналады.

Бұған дейін көп жағдайда мектепте оқушылардың оқу әрекетіне жеткілікті деңгейде көңіл бөлінбеді. Білім алушылардың берілген мәтінді (алдымен әріптерден құралған сөздерді, одан соң сөздерден құралған сөйлемдерді т.с.с.) дұрыс дыбыстап оқып, оны мазмұндап, ол бойынша жоспар әзірлеп, негізгі сұрақтарға жауап беріп, кейіпкерлерге мінзедеме беру сияқты тапсырмалармен шектеліп келген оқу әрекеті олардың функционалды сауаттылықтарын қалыптастырып, арттыруға тиісті ықпал ете алмайды.

Оқу әрекеті барысында оқырман өзін қоршаған әлемнің өткені, бүгінгі мен болашағы туралы біліп қана қоймай, ойлап, талдау жүргізіп үйренеді, шығармашылық тұрғыда дамиды, оның тұлға ретіндегі адамгершілік және мәдени негізі қаланады. Оқу «біріншіден, адамның сөйлеу әрекетін

дамытып, оны анық, түсінікті, бейнелі әрі әдемі етеді; екіншіден, оның ішкі жан дүниесін дамытып, біреудің қайғысына ортақтасу, қайырымды болу, өзгенің қиыншылығын түсініп, жетістігіне қуануға үйретеді; үшіншіден, шығармашылық нұрға бөленіп, шабыттануға, жаңа көркем туындыларға негіз болады; төртіншіден, ақпаратты пайдаланып, оны зерттей алу дағдыларын қалыптастырады» [4; 19].

Оқудың күрделі әрекетінде негізгі үш кезеңді бөліп қарастыруға болады:

1. Мәтінде берілген сөздерді қабылдау. Оқи білу дегеніміз – әріптердің жиынтығынан сол сөздердің білдіретін мағынасын ұғына білу. Оқу әрекеті адамның әріптерге қарап, осы әріптердің қосындысынан құралған сөзді айтуы не еске түсіруінен басталады. Әріптердің белгілі бір сөздің шартты таңбасы, символы ретінде қабылдану үрдісіне көру ғана емес, адамның есі (жады), қиялы және ақылы да қатысады. Біз сөздерді оқыған кезде әріпке әріпті қосып қана қоймай, сөзді тұтастай алдын ала аңғаруға тырысамыз.

2. Оқыған сөздерге қатысты мазмұнды түсіну. Біз оқыған әрбір сөз біздің оны қалай түсінуімізге орай санамызда түрлі өзгерістер мен құбылыстарды тудыруы мүмкін. Бір жағдайда айқын, нақты бейне пайда болса, екіншіде қандай да бір сезім, тілек не дерексіз логикалық үрдіс, үшінші жағдайда бұлардың екеуі де пайда болады, төртінші кезде ешқандай да бейне не сезім емес, жай ғана қабылданған сөзді не онымен байланысты басқа сөзді қайталау, еске түсіру жүреді.

3. Оқыған мәтінді бағалау. Кітапты оқып қана қоймай, оның мазмұнына сыни тұрғыда қарай білу көп жағдайда байқала бермейді. Оқудың уәжі (мотив) қажеттілік болып табылады. Оқу дағдысына ие баланың, ең алдымен, оқуды үйрену яғни дыбыс жүйесі мен оқу үрдісінің (әріптерден сөздің пайда болуы) өзін меңгеру қажеттігі пайда болады. Бұл оның қызығушылығын тудырады. Бастапқы оқуды (сауаттылықты) меңгерген оқушы оқудың уәжін өзгертеді: енді оған оқыған сөздердің астарында қандай мән жатқанын білу қызықты. Оқу дағдысы дамып, жетілген сайын оның уәжі де күрделене түседі, сөйтіп, оқушы нақты бір деректі не құбылысты білу мақсатында оқиды, тіпті кейіпкерді бағалау үшін оның әрекетінің себебін түсіну, ғылыми-көпшілік мәтіннің негізгі ойын анықтау және т.б. күрделі қажеттіліктері пайда болады [5; 28].

Функционалды сауаттылық адамның осы оқу мен жазу дағдыларын қоғаммен өзара әрекеті барысында қолдана алуында көрініс табады. Банк бөлімшесінде келісімшартты дұрыс толтыру, жұмысқа орналасатын кезде өтініш не түйіндеме жазу, дәрі-дәрмектің не қандай да бір құралдың нұсқаулығын оқып түсіну, сауалнама толтыру, газетке жарнаманы дұрыс рәсімдеп жіберу – осылардың барлығы тұлғаның функционалдық сауаттылығын айқын көрсетеді. Мұндай сауаттылық деңгейі адамға сыртқы қоршаған ортамен байланысқа түсіп, онда мейлінше тез әрі жақсы бейімделіп әрекет етуге мүмкіндік береді. Мәтін түріндегі ақпаратты қабылдап (оқып), оны дұрыс әрі толық түсіну, талдау, керегінше пайдалану дағдылары осы сауаттылықты қалыптастыруда бірден-бір маңызды қызмет атқарады.

«Функционалды сауаттылық» ұғымының бар екендігін біз, көп жағдайда, оның жоқтығын аңғарған кезде білеміз. Функционалды сауатсыздық жағдайды, өмір сүру салтын, үйреншікті қалыпты не кәсіби әрекет түрін өзгерткен кезде байқалып, адам ол үшін жаңа болып табылатын технологиялар, құбылыстар мен жағдаяттарға тап болған кезде анықталады. Мысал үшін адамның берілген сызбаны түсінбеуі, нұсқаулықта жазылған ережелері бола тұра, қандай да бір жабдықты іске қоса алмауы, іс қағаздарды арнайы үлгісіз толтыра алмауы сияқты жағдайлар – осы функционалды сауатсыздықтың бірден-бір көрсеткіші.

Функционалды оқу сауаттылығының дағдылары қалыптасқан оқушы «мәтіннен қажеті ақпаратты алу, оны түсіну, кішірейту, түрлендіру және т.б. үшін оқу және жазу дағдыларын емін-еркін қолдана алады» [6; 46].

Оқушының оқу сауаттылығы қаншалық дамығанын оның қандай оқу түрлерін қолдануынан байқауға болады. Ол берілген мәтіннің және тапсырманың ерекшелігіне орай бір оқу түрінен мәтінді оқып ұғынудың екінші, үшінші, өзге де тәсілдеріне көшуге икемді.

Осы орайда оқудың бірнеше түрін атап өткен жөн. Олар: негізгі ақпаратты алу не мәтіннің негізгі мазмұнын анықтауға бағытталған *танысымдық оқу*, мәтін мазмұнын әрі қарай түсініп талдау мақсатында ондағы ақпаратты толық әрі нақты меңгеруге негізделетін *зерттелімдік оқу*, жазбаша мәтінді дыбыстап айтудың қосалқы нормаларына сай *мәнерлеп оқу*, оқушылардың жазбаша мәтіндерді ұғыну, олардың мазмұнын өзіндік даму мақсаттарына жету жолында қолдану қабілеттеріне бағытталатын *рефлексивті оқу*.

Оқушылардың оқу әрекетіне қойылатын талаптар тек оқу техникаларын меңгерумен шектелмеу керек. Оқыған мәтінді түсініп қана қоймай, оның астарындағы мәнді ұғыну, одан өзіндік

бір ой түйіп, ішкі жан дүниемен не қоршаған әлеммен байланыстыра білу – функционалды сауаттылықтың бірден-бір көрсеткіші.

Оқу дағдысына қойылатын бірінші талап – мәтінді толықтай түсіну. Оқушының мәтінді толық түсінгенін мына жайттарға қарап анықтауға болады: мәтін мазмұны бойынша бағдар жасай алу (қай дерек не ой мәтіннің қай бөлігінде айтылғанын білу) және оның тұтастай алғандағы мәнін ұғу; қажетті ақпаратты дәл табу; мәтінді интерпретациялау; мәтін мазмұны бойынша ой түйу, талдау жасау; мәтін мазмұны мен тақырыбы арасындағы байланысты түсіну т.с.с.

Қалыптасып жетілген оқу дағдысы екі негізгі құрамдас бөліктен тұрады: оқу техникасы (сөздерді дұрыс әрі жылдам қабылдап, дыбыстау) және мәтінді түсіну (оның мазмұнын ұғыну).

Оқушылардың берілген мәтінді түсіну үрдісінің өзін бірнеше кезеңде/деңгейде қарастыруға болады:

- Мәтін бойынша сұрақтар әзірлеп, оларға жауап табу. Бұл жаттығу мәтін мазмұнын ұғындыруда маңызды амал-тәсілдердің бірі болып табылады, онда мәтін бөліктері арасындағы не мәтіннің басқа мәтіндермен байланысы, түсініксіз сөздер мен сөйлемдердің мағынасы жақсы ашылады.

- Мәтін жоспарын не мазмұнын алдын ала болжау, әрі қарай қалай өрбитінін айту.

- Бұрын оқылған мәтінге қайта оралу, жаңа ойлардың негізінде оның мәнін жаңаша ұғыну.

- Сыни талдау. Бұл тапсырма мәтінді ұғынып меңгерудің ең жоғарғы деңгейі болып табылады. Ол мәтін мазмұнын өзіндік пікірмен толықтыру, күдіктену, келіспеу не құптау, жеке көзқарасты білдіріп, оны түсіндіру арқылы көрініс табады.

Мәтін мазмұнын толық ұғынуға бағытталатын зерттелімдік оқудың негізгі әдіс-тәсілдеріне мыналарды жатқызуымызға болады:

- *Жоспар құру әдісі* мәтінді терең түсініп, ұғынуға мүмкіндік береді. Жоспар мәтіннің негізгі бөліктерінің түйіні ретінде құрылады. Мәтін бойынша жоспар әзірлеу барысында оқушы оның әрбір бөлігінде не туралы айтылатындығына зер салу керек.

- *Кесте, сызбалар әзірлеу әдісі*. Кесте, сызбалар мәтіннің логикалық құрылымын анықтаудың бір тәсілі болып табылады, онда мәтіннің негізгі бөліктері арасындағы байланыс ашып көрсетіледі. Мұндай сызбалардың сан алуан түрлері бар, оларды мәтіннің мазмұны мен ерекшеліктеріне орай түрліше қолдануға болады.

- *Тезис құру әдісі* мәтін бойынша негізгі тезистер, түйіндер мен қорытындыларды бөліп көрсету арқылы жүргізіледі.

- *Мәтінге шолу жасап, түсінік беру әдісі* оны ой елегінен өткізіп, ұғынудың негізі болып табылады және оқылған мәтінді өзіндік пайымдау, ол бойынша қандай да бір түйінге келу, қорытынды шығару сияқты әрекеттермен көрініс табады.

- *Ақпаратты логикалық түрде есте сақтау әдісі* әртүрлі әрекет арқылы жүзеге асуы мүмкін: оқулықтың не оқушылар өздері құрған сұрақтардың негізінде білімдерін тексеру; конспект, жоспар, сызба не тезистерге қарап, жұп ішінде мәтін мазмұнын айту; жиынтық кестелер әзірлеу; мәтін бойынша ауызша не жазбаша аңдатпа дайындау; мәтін жоспары не конспектісіне сүйеніп, қосымша дереккөздердің (соның ішінде ғаламтордың және бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған мақалалардың) көмегімен баяндама не реферат жазу [7; 19].

Оқушылардың оқу сауаттылығын дамытуда сұрақтармен жұмыс жасау – әрі қарапайым, әрі тиімді тәсіл болып табылады. Сұрақтар оқушылардың мәтінді, ондағы логикалық байланыстарды қаншалық түсінгенін, ол бойынша қандай қорытынды жасағанын анықтауға септігін тигізеді. Ал оқушылар мәтін бойынша әр түрлі қиындықтағы сұрақтарды өздері дайындап, бір-біріне қойса, мәтінді ұғыну деңгейі анағұрлым артады.

Оқушылардың мәтінмен жұмыс жасауы барысында қолданылатын сұрақтарды күрделілігіне қарай бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады:

1. *«Мәтінді жалпы түсіну»* және *«Ақпаратты табу»* – мәтін ішінен қажетті ақпаратты мақсатты түрде іздеп табу. Мұнда көбіне нақты жауапты қажет ететін «кім?», «не?», «қайда?», «қашан?», «не істеді?» сияқты сұрақтар (мысалы: «Мәтіндегі басты кейіпкердің аты кім?», «Оқиға қай жерде өтеді?»); мәтіннің негізгі ойын анықтау («Бұл мәтінге қандай ат қоюға болады?»); сондай-ақ мәтіндегі оқиға желісін құру бойынша («Бас кейіпкердің іс-әрекеттерін рет-ретімен орналастырыңыз») сұрақтар қолданылады.

2. «Мәтінді ұғыну және интерпретациялау» – мәтін мазмұнын жинақтау және өзінше түсіну. Мұнда оқушылар мәтіннен берілген ақпаратты («Автор бізді шығарма кейіпкерімен қалай таныстырады?», «Сөйлемді жалғастырыңыз...»), ондағы нақты бір ойды, деректі іздеп табу («Класстер құрастырыңыз», «Сәйкестендіріңіз» т.с.с.); мәтіннің негізгі ойын, ондағы жеке бір детальдің жалпы идеямен байланысын анықтау; автордың айтқысы келген ойын табу; мәтінде берілген ақпараттың негізінде тұжырым жасау («Осы айтылғандардың негізінде қандай тұжырым жасауға болады?») сияқты тапсырмаларды орындайды.

3. «Мәтін бойынша рефлексия» – мәтін мазмұны мен формасын бағалау, ол бойынша ой түю. Мұнда оқушылар мәтін мазмұнын өз ойымен байланыстыра салыстырады («Бас кейіпкер осы уақытта қандай сезімде болды деп ойлайсыз?); мәтіндегі кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне баға береді, онда берілген тұжырымдарды өз дүниетанымы негізінде бағалайды; қаһармандардың кейінгі әрекеттерін болжап, олардың себептерін көрсетеді, өзінің сол жағдайға тап болғанда істейтін әрекетін айтады және т.б. [6].

Мектеп оқушыларына осы сияқты тапсырмаларды істету арқылы олардың мәтінді түсініп оқуға, оның мазмұны бойынша ой түюге, одан алынған ақпаратты өмірмен байланыстыруға жаттықтыруға болады. Сондай-ақ білім алушылар осылайша ұлттық бірыңғай тестілеуде кездесетін оқу сауаттылығы бойынша тапсырмаларды орындауға бейімделеді. Осылайша, оқушылардың функционалды сауаттылықтарының бірден-бір маңызды құрамдас бөлігі оқу сауаттылығы қалыптасып, жетіледі.

Функционалды оқу дағдыларының жеткілікті қалыптасқан деңгейі болмаса, білім беру үрдісінің әрі қарай сапалы болатындығы – екі ұшты мәселе, себебі ол (оқу сауаттылығы) оқушының функционалды сауаттылығының негізі болып табылады және баланың жалпы дамуы мен тәрбиесіне зор ықпал етеді. Балалардың оқудағы қызығушылығы мен түсініп оқу дағдысы көп жағдайда олардың басқа пәндерден де жалпы оқуының табысты болуына кепіл болады, себебі олар «Ана тілі», «Қазақ тілі», «Әдебиет» сабақтарында тақырыптары мен күрделілігі әр түрлі мәтіндерді дұрыс әрі толықтай түсінікті етіп оқып үйренеді, сөйтіп олар кез келген пәнге, ғылымға қатысты мәтіндердің мазмұнын ұғынып қабылдауға машықтанады. Одан басқа оқу барысында білім алушылар теориялық білім алып қана қоймай, жоғары адамгершілік құндылықтардан, рухани, мәдени тәрбиеден сусындайды.

Осылайша оқу сауаттылығын қалыптастырып, дамыту мәселесі оқушылардың сапалы білім алып, болашақта алған білімін өмірдің кез келген саласымен ұштастыра алатын функционалды сауатты тұлға болып қалыптасуынды іргелі орын алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт көшбасшысы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050 стратегиясы»: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» халыққа Жолдауы. 14 желтоқсан 2012 жыл. – Астана, 2012. – 54 б.

2. Международное исследование PISA: методическое пособие. – Астана: Национальный центр статистики и оценивания, 2012, - 77 с.

3. Оқушылардың функционалды сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 - 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 Қаулысы. Электронды дереккөз: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000832>

4. Чтение детей и подростков как фактор формирования человеческого капитала: Материалы Российской научно-практической конференции /ред.: Т.Г. Браже, Т.И. Полякова, С.М. Бородин. Санкт-Петербург, СПбАППО, 2004. – 100 с.

5. Светловская Н.Н. Наука становления личности средствами чтения-общения: Словарь-справочник. – Москва: Экон – Информ, 2011. – 78 с.

6. Асмолов А.Г. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действий к мысли. Москва, 2010. – 155-б.

7. Логвина И., Рождественская Л. Формирование навыков функционального чтения: книга для учителя. – Нарва, 2012. – 58 с.

ГРАМОТНОСТЬ ЧТЕНИЯ – ОСНОВА ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Е.Б. Асанбаева

магистр гуманитарных наук

Павлодарский государственный педагогический университет

Павлодар, Казахстан, email: www.eldana@mail.ru

Данная статья посвящена образовательной грамотности учащихся, которая в настоящее время активно внедряется в систему образования Республики Казахстан. Специальные исследования показали, что в большинстве случаев студенты не могут применять полученные знания в реальной жизни. Низкий уровень функциональной грамотности студентов привел к внедрению новых изменений в сфере образования. Функциональная грамотность состоит из трех основных компонентов: грамотность, математическая и научная грамотность. В данной статье обсуждается важность грамотности, которая является основой функциональной грамотности, способы ее формирования и улучшения в школе. В ходе исследования существуют различные подходы к дифференциации грамотности студентов, использующие методы дифференциации, накопления, анализа.

Ключевые слова: грамотность чтения, функциональная грамотность, чтение, текст, работа с текстом, виды чтения

LITERACY OF READING - THE BASIS OF FUNCTIONAL LITERACY OF STUDENTS

E.B. Assanbayeva

M.A.

Pavlodar State Pedagogical University

Pavlodar, Kazakhstan, email: www.eldana@mail.ru

This article is devoted to the educational literacy of school pupils, which is currently being actively penetrated into the education system of the Republic of Kazakhstan. Special studies have shown that in most cases, students can not apply the knowledge to life. The low level of functional literacy of students led to the introduction of new changes in the field of education. Functional literacy consists of three basic components: literacy, mathematical and science literacy. This article discusses the importance of literacy, which is the basis of functional literacy, the ways in which it is developed and improved in the school. In the course of the research, there are different approaches to differentiating students' literacy, using differentiation, accumulation, analysis methods.

Keywords: reading literacy, functional literacy, reading, text, work with text, types of reading